

KALKINMA KAVRAMINA FEMİNİST ELEŞTİRİ DENEMESİ*

Ece KOCABIÇAK**

“... (ekonomik) gelişmeden kadınlar, erkeklere oranla çok daha büyük fayda sağlar. Angarya işlerden kurtulan kadın, ev işinin görünmez dünyasından özgürleşerek, aklını ve yeteneklerini erkeklerle aynı biçimde geliştirme imkanı bulur ve insan olma yolunda nihayet bir şans yakalar. Erkekler açısından ekonomik ilerlemenin faydalı olup olmadığı tartışılabilir. Ancak kadınlar açısından, ekonomik gelişme arzusuna yönelik bir tartışma, kadınların yük hayvanı olmaktan kurtulacakları fırsatlara ve insan ırkına katılma şansına sahip olup olmaması tartışmasıdır.”

W. Arthur Lewis, Ekonomik Gelişme Teorisi, Londra

Giriş

Lewis’in 1955 yılında kaleme aldığı ekonomik gelişmenin kadınların tamamı için iyi olduğu anlayışı, günümüzde de neoliberal çizgi ekseninde devam etmektedir. Neoliberal iktisatçılar, “az gelişmiş” ya da “gelişmekte olan” ülkelerdeki kadınların durumunun, dünyanın “gelişmiş” bölgelerine oranla çok daha kötü olduğunu her fırsatta vurgular. Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin, “gelişmekte” olan ülkelerde, “gelişmiş” ülkelere kıyasla çok daha derin olduğuna dair yaygın bir kanı vardır.

Bazı Marksist iktisatçıların temel argümanlarının da, sözkonusu çizgiden uzak olmadığını söylemek mümkün. Kalkınma kavramına öncelik veren ve “az gelişmişlikten” çıkmak için farklı kalkınma stratejilerine odaklanan bu yaklaşım, özünde kalkınmanın cinsiyet ve sınıf farkı gözetmeksizin toplumun tamamı için or-

* Bu yazı, 26- 28 Haziran 2009 tarihleri arasında, uluslararası feminist iktisatçılar birliğinin (International Association for Feminist Economics – IAFFE) düzenlediği konferans için, Fuat Er-can ile birlikte hazırlanan çalışmaya dayanmaktadır. Bu çalışmanın özeti Eylül 2009 Karaburun Bilim Kongresi’nde de sunulmuştur.

** Sosyalist Feminist Kolektifi

tak bir iyiye işaret ettiği varsayımına dayanır. Feministlerin tezlerine baktığımızda da, toplumsal cinsiyetlendirme (engendering) politikalarının ekonomik kalkınma alanında gittikçe daha yaygın kullanıldığını görürüz. Söz konusu feminist yaklaşım, kalkınma stratejilerinin cinsiyet körü yapısı değiştirildiği takdirde, ekonomik kalkınmanın kadınların toplumdaki konumunu güçlendireceği ve patriyarkayı zayıflatacağı argümanına dayanmaktadır. Oysa ki “basitçe kadınları mevcut yapıya entegre etme çabası, mevcut yapının doğru olduğu” kabulünü de baştan içerir (Charusheela, 2009).

Elinizdeki yazı hali hazırda devam eden bir çalışmanın ilk aşamasını özetlemektedir. Bu çalışma kapsamında, ister emek yoğun, isterse teknoloji yoğun sektörlerle öncelik versin, ister gelişmiş, isterse azgelişmiş ülkelerde uygulansın, her türlü kalkınma stratejisinin, kadınları patriyarkaya karşı güçlendirmede, aksine kadınların ücretli ve ücretsiz emek dünyaları arasındaki sıkışmışlığını güçlendirdiği incelenmektedir. Başka bir deyişle, kalkınma stratejilerinin ardında her daim kadının ücretli ve ücretsiz emeğinin patriyarkal kapitalist yapı içerisinde sömürülmesi yatar.

Şimdiye dek Türkiye’de uygulanan tüm kalkınma stratejilerini incelemek bu yazı kapsamında mümkün olamamıştır. Ancak genel olarak kalkınma olgusu ile kadının ücretli ve ücretsiz emeği arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için Türkiye’de hali hazırda uygulanmaya başlayan son dönem sanayileşme stratejilerinin merkez altına alınması önemlidir. İlk bölümde kısaca “gelişmekte” olan ülkelere önerilen Yeni Dönem Sanayileşme Stratejilerine (YDSS) ve Türkiye’deki uygulamalarına değinilecektir. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise YDSS ile kadının ücretli ve ücretsiz (ev içi) emeği arasındaki ilişki, bazı göstergeler üzerinden ele alınmıştır.

Yeni Dönem Sanayileşme Stratejileri (YDSS) ve Türkiye’deki Uygulamaları

Bildiğiniz gibi en son dokuzuncusu hazırlanan kalkınma planları ve diğer yasal düzenlemelerle tüm ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de serbest işlediği öne sürülen pazara, farklı biçimlerde müdahale edilmektedir. Temelde sermaye birikimini eksenine alan tüm bu müdahaleler birbirileri arasında süreklilikler taşıdığı gibi farklılıklar da taşımaktadır.

Son 5-6 yıldır, özellikle geç kapitalistleşen ülkelere yönelik olarak önerilen kalkınma stratejilerinde önemli bir takım yapısal farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür. Daha önceleri “Washington Konsensüsü” olarak bilenen uluslararası zeminin yeniden gözden geçirildiği ve yeni bir küresel yönetim (New Global Governance) kavramına doğru yol alındığı söylenebilir. Dani Rodrik, Joseph E. Stiglitz, Paul Krugman gibi isimlerin başını çektiği tartışmanın özünde, Rodrik’in

de belirttiği gibi açık pazara dayalı ekonominin politik olarak kabul edilebilir ve sürdürülebilir olmasını sağlamak amacıyla “gelişmiş” ve “gelişmekte” olan ülkelerde uygulanacak olan reformların tespit edilmesi yer alır. Bu amaçla mevcut küreselleşme anlayışının eleştirisi yapılır ve alternatif olduğu söylenen farklı bir küreselleşme modeli için gerekli olan ekonomik yeniden yapılandırma stratejileri tartışılır. Söz konusu stratejiler toplamı Rodrik tarafından “Yeni dönem Sanayileşme Stratejileri - YDSS”¹ olarak adlandırılmaktadır (Rodrik, 2004: 2).

YDSS kapsamında gelişmekte olan ülkelere yönelik tavsiye edilen noktalardan biri de, gidilecek tek bir cennet ve tek bir yol olmadığı, gelişmekte olan ülkelerin kendi cennetlerini bulmaları gerektiğidir. Lall’un ünlü ifadesi ile “sadece cennete giden pekçok farklı yol olduğundan değil, aynı zamanda pekçok farklı cennet olduğundan da bahsetmeliyiz” (aktaran Ul-Haque, 2007: 8).

Bu çalışmanın amacı, kalkınma stratejilerinden YDSS’nin Türkiye’deki uygulamalarının, kadınların ücretli ve ücretsiz emeği ile ilişkisini tartışmak olduğu için, YDSS’yi önceki dönem kalkınma stratejilerinden ayıran özellikleri etraflıca tartışmak farklı bir yazının konusu olacaktır. Dolayısıyla bu yazı kapsamında YDSS, sadece Türkiye’deki uygulamaları kapsamında ve kadınlara değen yönleriyle ele alınacaktır.

YDSS’nin dokuzuncu kalkınma planı ve bu planın hazırlanması sürecinde, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Özel ihtisas Komisyon Raporu üzerinde oldukça etkilidir. TEPAV raporunda da belirtildiği gibi Türkiye kalkınma stratejisinin yakın dönem hedefi “Türk sanayinin, IX. kalkınma planı dönemi sonunda, yani 2013 yılında, rekabet gücü ve katma değeri yüksek, ileri teknolojiye dayanan, yenilikçi ve AB’ye uyum çerçevesinde sosyal beklentilerin ve tam istihdam hedefini karşılayan bir yapıya sahip olmasıdır” (TEPAV, 2007: 1). Dokuzuncu kalkınma raporunda da nihai hedef aynı doğrultuda belirlenmiştir: “... istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye” (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 3).

Her geçen yıl, Türkiye sermaye birikim süreci çok daha fazla uluslararası ölçekte gerçekleşmektedir. Uluslararası ölçekte dağıtık bir üretim ağına dahil olmak ve uluslararası pazar payını arttırmak, her zaman için öncelikli hedefler olmuştur. Önceki kalkınma planları ve sonuncusu arasındaki en temel fark, sözkonusu amaca ulaşmak için uygulanan stratejilerdir. Temelde YDSS çizgisinde belirlenen stratejiler, şu iki soruna çözüm geliştirmek üzere tasarlanmıştır: 1) Ulusla-

1 New Industry Policies (NIP)

rarası ekonomi ile entegrasyonda koordinasyon eksikliği, 2) Emek yoğun sektörlerde, ucuz emek kullanımına dayanan rekabet stratejisinin son dönemde dünya pazar payını arttıran Çin, Hindistan gibi ülkelerle rekabet etmede yetersiz kalması (TEPAV, 2007). Sermaye birikiminin önündeki sınırları ortadan kaldırmak için YDSS'nin temel ilkelerinden faydalanılması ve bu minvalde yeni bir kalkınma planı hazırlanması yönünde sermaye ve devlet arasında bir uzlaşma oluşmuştur. Böylelikle yeni dönem sanayileşme stratejisinin 3 temel ayağı olduğu söylenebilir:

1. Koordinasyon eksikliğini giderebilmek için özel ile kamu arasındaki "tümlümlük otonomi" ve ardından gelen "proaktif devlet" anlayışı,
2. Rekabet gücünü ve dolayısıyla verimliliği arttırmak için teknoloji odaklı yeniden yapılanma ve verimlilik artışı,
3. Devletin kaybedenleri desteklemesini önleyici politikalar.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde YDSS'nin Türkiye'deki uygulamaları çerçevesinde yukarıda bahsi geçen temel noktalar, kadınların ücretli ve ücretsiz emeğine etkileri çerçevesinde ele alınacaktır.

Yeni Dönem Sanayileşme Stratejileri ile Kadının Ücretli Emeği İlişkisi

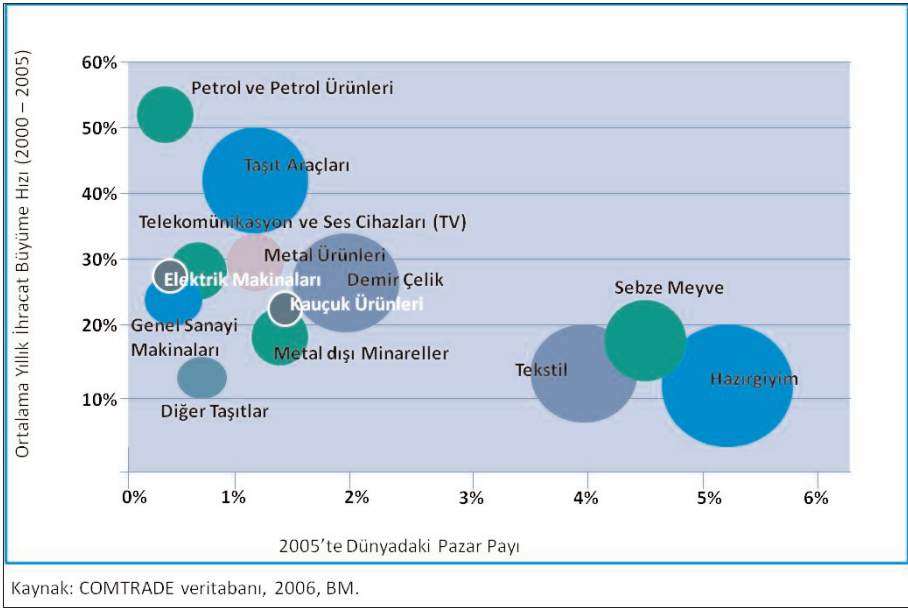
"İşsizliğin yarattığı tüm sorunlar, erkeklerin işlerini ellerinden alan bencil kadınlar tarafından çözülecek."

Yaşanan ekonomik kriz üzerine çözüm önerisi getiren, eski ABD Başkanı R. Reagan, 1980

YDSS ile kadınların ücretli emeği arasındaki ilişkiye bakılırken, incelenmesi gereken pek çok başlık ortaya çıkar. Kadın istihdamı, kadın emeği ve teknik beceriler arasındaki uçurum, kadın işçi gettoları haline gelen enformal sektör, bölgesel kalkınma ve tarım politikaları bunlardan bazılarıdır. Bu yazı kapsamında sadece kadın istihdamı ve kadın işçiler ile teknik beceri arasındaki mesafe ele alınmış ve YDSS kapsamında uygulanan politikalar ile ilişkisi incelenmiştir.

YDSS kapsamında Kadın İstihdamı

Gerek dokuzuncu kalkınma planına, gerekse TEPAV raporuna baktığımızda, Türkiye'de sanayi sektörünün iki temel gruba bölündüğünü söyleyebiliriz. İlk grup, ihracat oranının süratle arttığı, buna karşılık uluslararası pazar payının halen çok düşük olduğu sektörlerdir. İkinci grupta ise, pazar payı yüksek olmasına karşın, ihracat oranının düşük olduğu, tekstil, hazır giyim (deri, ayakkabı dahil), sebze, meyve gibi sektörler bulunmaktadır. Aşağıdaki tablo içerisinde söz konusu gruplar ve sektörler görülebilir.

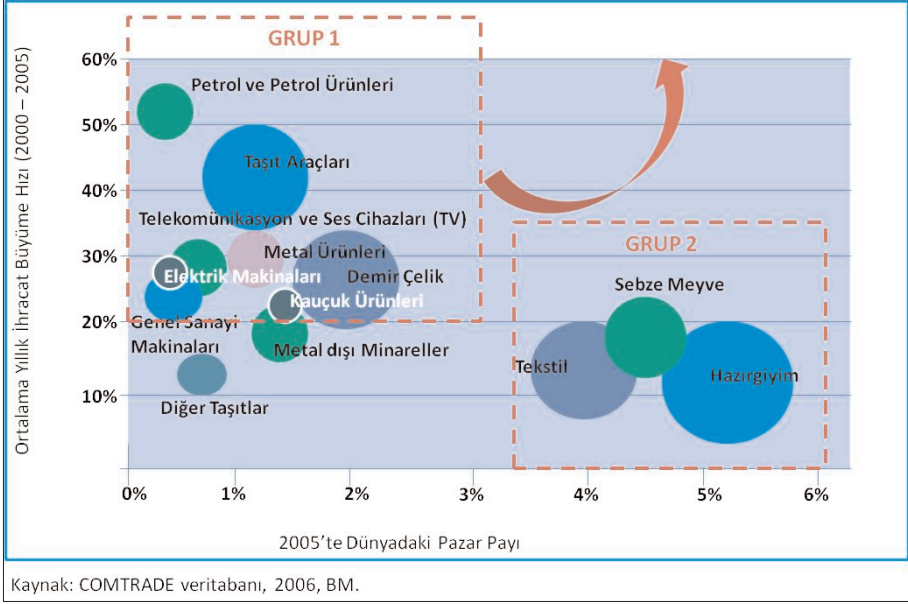
Yayınlanan TEPAV raporuna göre, ikinci grupta yer alan sektörler uluslararası pazarda rekabet avantajını süratle Çin, Hindistan gibi ülkelere kaybetmektedir (TEPAV, 2007: 19). Burada bizim için önemli olan sözkonusu sektörlerin tamamının emek yoğun sektörler olması ve bu nedenle de ucuz kadın emeğinin ağırlıklı istihdam edildiği sektörler olması.

İkinci grup sektörler üzerinden gerçekleşen sermaye birikiminin, zayıflayan rekabet gücü nedeniyle bir tıkanıklık yaşamakta olduğu aşikar. Sözkonusu tıkanıklığı aşmak için YDSS'nin önerdiği politikaların hayata geçirilmesi süreci hali hazırda devam etmektedir. Söz konusu müdahalelerin neler olduğuna kısaca baktığımızda:

1. İlk müdahale, birinci gruptaki sektörlerin uluslararası Pazar payının, ihracat oranı artmaya devam ederken artırılması yönündedir. Bunu yapabilmek için üretimde kullanılan teknolojilere yatırım yapılması ve değişmez sermayenin artırılması amaçlanmaktadır. Bu sektörlerde teknoloji yoluyla görece artı değer (verimliliğin) artışı hedeflenmektedir.
2. İkinci strateji sermayenin akışkanlığı ile ilgilidir. İkinci grupta faaliyet gösteren işletmeler, Türkiye'de büyük şehirlere oranla emeğe çok daha az ödeme yapılan bölgelere taşınmaya teşvik edilmektedir. Özellikle tekstil ve hazır giyim alanında faaliyet gösteren pek çok firma, üretiminin bir kısmını ya da tamamını Mısır, Filistin, Ürdün gibi hammadde ve emeğin ucuz olduğu bölgelere kaydırmıştır. Yaşanan ekonomik kriz ile birlikte bu sektörler, özellikle Kürt halkının yaşadığı ve "ucuz emek" böl-

geleri olarak adlandırılan bölgelere göç etmeye, kamu bütçesinden sağlanan bütçeyle teşvik edilmektedir.

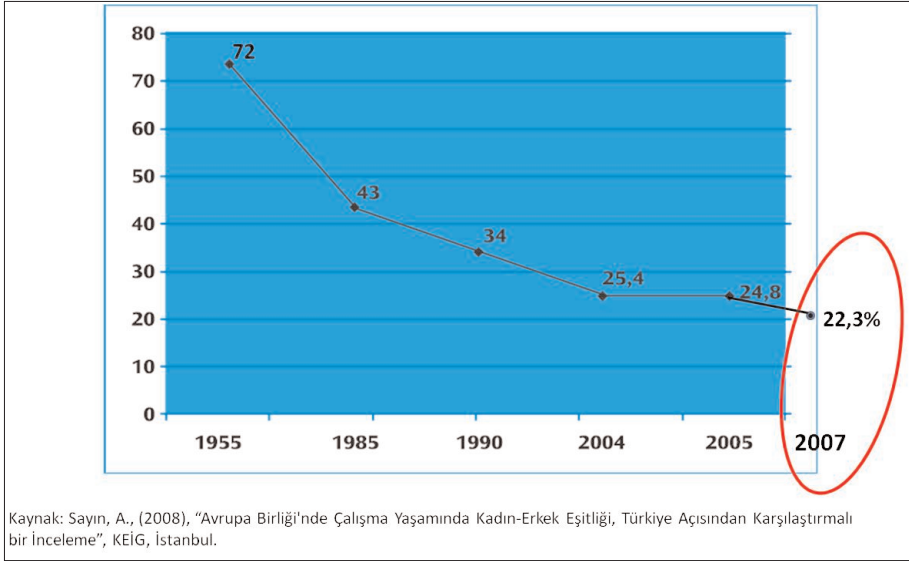
3. Tüm bunların dışında, ikinci grupta faaliyet gösteren firmaların üretim araçlarını elden çıkartarak, ilk gruba yatırım yapmaları da önerilen stratejiler arasındadır. Sanko, Aydınlar tekstil gibi ikinci grubun ilk kuşak sermayedarlarının sermayelerini, ilk gruba transfer etmeye başladıkları görülmektedir.

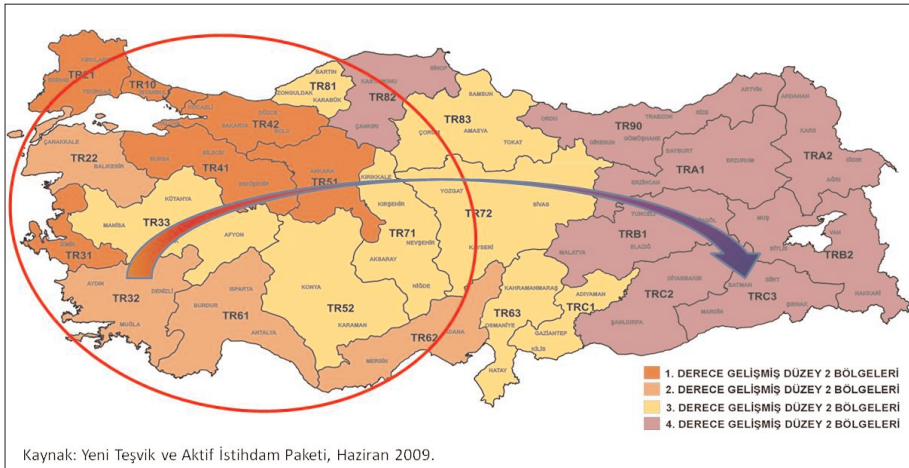
Geçtiğimiz Haziran ayında, Başbakan Tayyip Erdoğan'ın ana hatları ile aktardığı "Yeni Teşvik ve Aktif İstihdam Paketi", bizlere yaşadığımız uluslararası krize karşı Türkiye ekonomisini korumak ve güçlendirmek amacıyla hazırlanmış gibi sunulsa da, paketin detayları incelendiğinde hali hazırda yürürlükte olan YDSS politikalarının süratle tamamlanmasını hedeflemektedir. Açıklanan paket, kriz nedeniyle artan işsizliği düşürecek yollar önerirken, aynı zamanda asgari ücretin de altında çalışmanın yasal olanaklarını yaratmaktadır (Müftüoğlu, 2009). Birinci gruba dahil olan teknoloji yoğun sektörlerin gereksinim duyduğu teknik becerilere sahip işgücünün yetiştirilmesi için de, açıklanan paket kapsamında kamu bütçesinden karşılanacak eğitim politikalarına da öncelik verilmiştir (Yeni Teşvik ve Aktif İstihdam Paketi, 2009).

Yukarıda özetlediğimiz kalkınma stratejisi ile kadınların ücretli emeği arasındaki ilişkiyi tartışmak, kadının ücretli emeğinin ekonomik gelişme sürecinde oynadığı role de ışık tutacaktır. Türkiye'de kadın istihdam oranı 1950'lerden itibaren süratle düşmektedir. Tarımda kullanılan yeni teknolojiler sayesinde verimliliğin

arttırılması sonucu, pek çok insan işsiz kalmış ve kırdan kente göç olgusu ortaya çıkmıştır. Kentlerde özellikle sanayi sektöründe işçileşme oranı artarken, kadınlar şehirlerde, daha önceleri kırsal kesimde tarım sektöründe istihdam edildikleri kadar yüksek oranda istihdam edilmemişlerdir. Şehre göçen pek çok kadın önceleri ağırlıklı ev kadını olmuş, büyük çoğunluğu zamanla ancak enformal sektörde iş bulabilmiştir. Kadınların sanayi sektöründeki istihdam oranı çok düşüktür. 2007 yılı rakamlarına göre çalışan kadınların yüzde 14'ü sanayi sektöründe, yüzde 37,9'u ise hizmet sektöründedir (Sayın, 2008: 66).

Sanayi sektörü kapsamında çalışan kadınların ezici çoğunluğu da emek yoğun, tekstil, hazır giyim vb. sektörlerde yığılmış durumdadır. Tüm bu rakamlar, formal sektördeki kadın istihdam oranının, tarım sektöründen çıkan ve kırsal kesimden şehre göç eden işsiz kadınların büyük çoğunluğunu kapsamaktan çok uzak

olduğunu göstermektedir. İkinci dikkat edilmesi gereken konu da kadınların sanayi sektöründe ağırlıklı ikinci grup, emek yoğun sektörlerde istihdam edilmiş olmasıdır.

Yukarıdaki harita açıklanan Yeni Teşvik ve Aktif İstihdam paketinden alınmıştır. Görülebileceği gibi üçüncü ve dördüncü düzey bölgelere göç etmesi teşvik edilen, ikinci grup sektörlerde kadınların istihdam edilip, edilmeyeceği birkaç koşulla bağlıdır: 1) Daha önceleri ikinci grupta faaliyet gösteren sermayedarların, teknoloji yoğun üretim yapan ilk gruba geçmek yerine, ikinci grupta sermaye birikimine devam etme kararı, 2) İkinci grupta kalsalar dahi, üretim mekanı olarak Mısır, Filistin, Ürdün gibi yurtdışı mekanlar yerine Türkiye içerisinde kalmayı tercih etmeleri. Paketin açıklanmasından hemen sonra görüşülen 100 tekstil fabrikası sahibinden 99'u, açık bir biçimde açıklanan teşviğin kafî surette yeterli olmadığını ve bu şekilde hiçbir yere gitmeyeceklerini belirttiler (Sürek, 2009). 3) Sözkonusu şirketlerin, büyük şehirlerde olduğu gibi, emek yoğun işlerde kadınları istihdam etmeyi tercih etmeleri, 4) Büyük şehirlerde kendilerine görece daha iyi iş bulabilen erkek işçilerin, istihdam olanaklarının çok dar olduğu üçüncü ve dördüncü düzey bölgelerde şimdiye dek "kadın işi" olarak tanımlanan, sıkıcı, durağan, rutin emek yoğun işlere talip olmaması, 5) Çin, Hindistan gibi işçilerin günde 1,5 dolar altında ücret aldıkları ülkelerle rekabet etmeye hazırlanan ikinci grup sektörlerde ödenecek ücretin bu bölgelerde asgari ücretin çok altında olacağı ortadadır. Kadınların bu ücretlerle çalışmayı, hem evdeki hem de işteki çifte sömürüyü kabul etmeleri de bir diğer önkoşuldur. Saydığımız bu koşulların tamamının gerçekleşmesi, sürecin aktörleri olan sermaye, devlet, kadın ve erkek işçiler arasındaki çatışma ve uzlaşma zemininin bulunmasına bağlı olarak sürece yayılacaktır. Sözkonusu bölgelerdeki kadınların, sermayenin razı geleceği koşullar altında istihdam edilmeleri sonucu hayatlarının daha iyiye gideceğini söylemek pek mümkün görünmüyor.

Öte yandan şimdiye dek ikinci grup sektörlerin yoğun faaliyet gösterdikleri büyük şehirlerdeki kadın istihdam oranında ciddi bir düşüş gözlenmektedir. Sektör değiştirecek ya da mevcut üretimini farklı bir mekana taşıyabilecek kadar yeterli sermaye biriktiren bir kesim olduğu kadar, her ikisini de yapamayan ancak pazar payını kaybeden kesimler de mevcuttur. Sonuçta her iki kesim de işçilerinin işine son vermektedir. YDSS'nin büyük şehirlerde formal sektördeki kadın istihdamı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu yukarıdaki verilere bakarak söylemek mümkündür. Büyük şehirlerdeki kadınların teknoloji yoğun birinci grup sektörlerde istihdam edilip edilmeyeceği ise kadın işçiler ile teknik beceri arasındaki uçurumun kapanma ihtimaline bağlıdır.

Teknik Beceri ve Kadın Emek Gücü Arasındaki Uçurum

Teknolojinin artı değer oranını yükseltme işlevine ilaveten Braverman, teknolojik değişimler yoluyla kapitalistlerin emek süreçlerinin kontrolünü işçi sınıfından devralarak kendi tekellerinde tutmanın yollarını bulduğunu tartışır (Braverman, 1974). Braverman'ın çalışmalarına ek olarak Cockburn ve Wajcman gibi pek çok feminist teorisyen de üretimde kullanılan teknolojinin tasarım sürecinin sadece kapitalist üretim tarzının önceliklerine göre şekillendirilmediğini belirtir ve patriyarkanın önemine dikkat çeker (Wajcman, 1991 and Cockburn, 1988, 1991, 1992).

Teknolojiye feminist bakış açısıyla yaklaştığımızda, tasarım sürecinin iki temel faktör tarafından belirlendiğini söyleyebiliriz: 1) Artı değer maksimizasyonu na dayanan sermaye birikiminin yapısal dinamikleri, 2) Toplumsal cinsiyet temelinde bölünmüş işgücü piyasasının, ev içi yeniden üretimi kadının yaptığı tüm faaliyetlerin merkezine koyan yapısal dinamikleri. Başka bir deyişle, kadın emek gücü ile teknik beceriler arasında hali hazırda bulunan uçurumun nedeni, teknolojinin tek başına iyi ya da kötü kullanımı değil, teknolojinin tasarım sürecini belirleyen patriyarkal kapitalist yapı ile ilişkilidir (Kocacıbağcı, 2004).

Daha önce de belirtildiği gibi YDSS kapsamında, Türkiye'de sadece emeğin esnekliğine dayalı rekabet stratejisinin sınırlarına ulaşıldığı ve teknoloji yoğun üretimin önceki döneme oranla daha da önem kazandığı vurgulanmaktadır. Teknoloji yoğun üretimin önem kazanması, işgücünün teknik becerilere sahip olmasını gerektirmekte, bu anlamda sermaye proaktif devlet kavrayışı çerçevesinde kamu bütçesinden finanse edilecek eğitimlere güvenmektedir. Kadın emek gücünün sözkonusu teknik beceri eğitimlerinden dışlanması yüksek bir olasılıktır ve aşağıdaki sorular aynı zamanda kadınların teknoloji yoğun üretime dayalı yeni sanayileşme stratejilerinden nasıl etkilenecekleri konusunda da fikir vermektedir.

- 1- Türkiye İş Kurumunun (İŞKUR) şimdiye kadar sahip olduğu eğitim politikası, kadınları ev işinin uzantısı niteliğindeki işlere işçi ve özellikle girişimci olacak şekilde yönlendirmektedir. Önümüzdeki dönem için hazırlanan teknik eğitim programlarında, kadınlara yönelik pozitif ayrımcı uygulamalara yer verilmemesi, kadınların kamu bütçesinden sağlanan bu eğitimlerden faydalanmakta eşit imkanlara sahip olmayacağını göstermektedir. Şu durumda teknik beceri edinmek için kadınlar kendi eğitim masraflarını karşılamak durumunda kalacaklardır. Kadınlar kendi işgücünün eğitimi için gerekli maddi kaynakları nereden bulacaklardır?
- 2- Kadınlar teknik beceri eğitimi almak için gerekli olan zamanı nereden bulacaktır? Ev içindeki zorunlu faaliyetlerine ayırdıkları zamana, bir de

ek gelir getirici faaliyetler eklendiğinde kadınların eğitim için hiç boş zamanı olmadığı kolayca görülebilir.

Özetlersek, teknoloji yoğun üretime öncelik vermek, kadın istihdam oranındaki düşüşü durdurmayaacaktır. Tam tersine, böylesi bir değişik sonucunda, emek yoğun sektörlerdeki “niteliksiz” emek gücünü oluşturan kadınların, teknik beceri edinmiş “nitelikli” erkek işçilerle değiştirilmesi beklenebilir. Sonuç olarak kadın işçilerin daha fazla sayılarda hizmet sektörüne ancak özellikle enformal sektöre itilmesi söz konusu olmaktadır.

Yaşadığımız son büyük ekonomik krizin Türkiye’deki YDSS uygulamalarını süratlendirdiği son 6 ayın ekonomik verilerine bakarak görülebilir. Mayıs 2007 – Mart 2008 arası veriler incelendiğinde kadınların formal işgücü piyasasının dışına itildiği gözlenmektedir. Mayıs 2007’den itibaren büyük şehirlerdeki kadın istihdam oranı ciddi biçimde düşerken, iş aramaktan vazgeçen ve kendisini “ev kadını” olarak tanımlayan kadın sayısı yüzde 10,4 artmıştır. Başka bir deyişle kadınlar formal işgücü piyasasını terkedip, eve kapanmaktadır (Gürsel and Dinçer, 2008: 1).

Özellikle yaşadığımız ekonomik kriz, hane başına düşen geliri çok ciddi biçimde düşürmüştükten yukarıda bahsi geçen ev içi yeniden üretim faaliyetlerinin aksamadan devamlılığının garanti altına alınması kritik bir önem taşımaktadır. Kadınlar bir yandan formal işgücü piyasasından uzaklaştırılıp işlerini kaybederken, bir yandan da hane gelirini arttırmak için ek gelir getirici faaliyetlere odaklanmak durumunda kalmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun verileri de bu çalışma sonucunda gelinen noktayı doğrulamaktadır. Aralık 2007 ile Aralık 2008 arasında kadınların gündelikçilik, bakıcılık, ve/veya evde üretilen küçük ürünlerin satışı gibi işlerdeki istihdam oranı artmıştır. Bu işlerin hemen hemen tamamı enformal sektör kapsamındadır (Gürsel, Dinçer, Uysal-Kolaçin, 2009). Kadınların enformal sektör içerisinde yaptıkları işlerden biri de evde üretilen küçük mal ve hizmetlerin satışlarıdır. Basit sağlık hizmetleri de bu kapsama girebilir. Bu tür bir üretim özellikle düşük gelirli kesim için ucuz bir meta pazarı oluşturmaktadır.

Eve dönmek! Ev gerçekten kadınların kapitalist dünyanın zorlu zamanlarından kaçabilecekleri bir sığınak mıdır? Erkekler “gerçek” işler yaparken, bütün gün oturup, pembe dizi seyretmek midir kadınların yaptığı iş? Bir sonraki bölümde kadınların ev içi yeniden üretim faaliyetleri YDSS politikaları çerçevesinde analiz edilecektir.

Yeni Dönem Sanayileşme Stratejileri ile Kadının Ücretsiz Emeği Arasındaki İlişki

“Kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin”

Anonim

YDSS ile kadının ücretsiz ev emeği arasındaki karşılıklı ilişki incelenirken, kadının neslin devamını sağlayan doğurganlık becerisi, emek gücünün karşılıksız olarak yeniden üretimi, kamusal hizmetlerdeki dönüşüm gibi başlıkların etraflıca ele alınması gerekecektir. Bu bölümde söz konusu konulara ilişkin YDSS kapsamında yaşanan değişikliklere yer verilmiştir.

Demografik Fırsat, Kimin için Fırsat?

Dokuzuncu kalkınma planı ve TEPAV raporu, önümüzdeki 20 yıl boyunca Türkiye'nin demografik yapısının önemli bir fırsat barındırdığını, keza işgücü piyasasına katılabilecek insan oranının artmaya devam edeceğini vurguluyor (TEPAV, 2007: 66). Çalışabilir nüfusun, yaş, sakatlık vb. nedenlerle çalışamayacak durumda olan nüfusa oranı yüksek olduğu müddetçe, daha geniş bir işgücü piyasası nedeniyle artı değer oranının süratle artırılması imkanı doğmaktadır. Daha teknik terimlerle, demografik fırsat nedeniyle artacak olan büyüme potansiyeli, fiili büyümeyi de arttırabilecek önemli etkenlerden biridir. Toplam nüfus içerisinde işçi sınıfının büyüklüğü, sermaye birikimi açısından son derece önemlidir.

İşçi sınıfının büyüklüğü, dolayısıyla soyun devamlılığı günümüzün sermaye birikimi temelli toplumları için son derece önemli olduğu halde, bu süreçte kadınların oynadıkları kritik rol sanayi stratejileri açısından tamamen görünmez kılınmıştır. Kadının soyun devamlılığındaki rolünün görünmez kılınması, aynı zamanda kadının soyun yeniden üretiminde üstlendiği iş yükünü de saklamaktadır.

Kapitalizmin Söküğünü kim Diker? Emek Gücünün Yeniden Üretimi

Dokuzuncu kalkınma planı içerisinde belirlenen vizyona ulaşılırken temel alınması gereken ilkeler içerisindeki maddelerden biri şöyledir: “Toplumsal yapımızın ve bütünlüğümüzün ortak miras ve paylaşılan değerler çerçevesinde güçlendirilmesi esastır” (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 3). Yine ilerleyen bölümlerde “giderek hızlanan değişim süreci aile ve toplum içi kültürel ve sosyal ilişkileri de olumsuz etkilemiştir” tespitine yer verilmektedir (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 45).

1980 sonrasında hızılan ancak 2001 krizinden sonra başdöndürücü bir süratle ilerleyen Türkiye'nin uluslararası sermaye birikim süreci ile entegrasyonu-

nun, toplumsal yaşam üzerindeki olumsuz etkilerinden bahseden plan, söz konusu olumsuzlukları değişen aile yapısına bağlama eğilimindedir. Aile yapısında yaşanan değişimden planda sıkça bahsedilmekte ve gençlerin, toplumsal sorunlara duyarsızlaşma, ümitsizlik ve özgüvensizlik gibi sorunlarını ve bunun sonucunda şiddete eğilimlerinin artmasını da aileden kopmalarına bağlamaktadır (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 45). Plan kapsamında, sorunu çözmek için geliştirilen strateji, çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi için “ideal ortam” olan aileye yönelik eğitici programların yaygınlaştırılmasıdır (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007: 89). Böylelikle kadınların kamu bütçesinden alabilecekleri tek eğitimin “nasıl daha iyi bir aile ortamının yaratılacağına” dair verilecek olan bir eğitim olması son derece düşündürücüdür.

Kapitalist üretim tarzı nedeniyle ortaya çıkan pek çok problem olmasına rağmen, YDSS kapsamında “iyi işçiler” yetiştirme ve toplumsal yapının istikrarını koruma anlamında kadınların ev içi yeniden üretim faaliyetlerinin önemini farketmiştir. Kadının ücretsiz emeği ile YDSS tarafından şekillendirilen sermaye birikimi süreci arasındaki ilişkiyi pekiştiren bir diğer önemli alan da refah devletinin yerini proaktif devlet anlayışına bırakmasıdır.

Refah devletinden, Proaktif devlete geçiş sürecinde Kadının Ücretsiz Emeği

YDSS'nin temel özelliklerinden biri de özel ile kamu arasında tanımlanan “tümleşik otonomi” adı verilen yeni bir tür ilişki setidir. Buna göre kamu sektörü, daha önceleri özel sektöre ait olan pek çok alanda görevlendirilir ve devlet “proaktif devlet” anlayışı ile pek çok konudan sorumlu kılınır. Devletin proaktif rolü sermaye birikiminin daha fazla uluslararası ölçekte gerçekleşmesi için gerekli olan koordinasyon faaliyetlerini içerir² ve bu faaliyetler için gerekli olan masraflar da kamu bütçesinden karşılanır (Öniş, Şenses, 2007).

2 Proaktif devlet anlayışı çerçevesinde kamuya yüklenen görevlerden birincisi, Türkiye'deki sanayicilerin faaliyet gösterdikleri sektörlerin, küresel değer zincirinin, hangi kısımlarına ne şekilde entegre olmaları gerektiği ve değer zincirinin ne kadar geniş bir halkasına yatırım yapmalarının verimli olacağı hakkında tek başlarına edinemeyecekleri malumatın özel sektöre kamu tarafından aktarılmasıdır. İkincisi, bu malumatın oluşturulması için politika analizleri yapılması, bunun için kamuda ve özel sektörde politika analizi kapasitesi yaratılması ve sektörel araştırma kuruluşlarının kamu tarafından finanse edilmesi. Üçüncüsü, oluşturulan malumatın sanayideki karar alıcılara etkin kanallardan aktarılarak dışsal koşullar ve sanayinin dinamikleri hakkında farkındalık yaratılmasıdır (TEPAV, 2007: 5). Neoliberal politikaların şimdiki kadar mitleştiği “girişimci” ve girişimciye atfedilen özel önemin altında, girişimcinin taşıdığı özel yetenekler yatıyordu. Girişimci diğer insanların göremediği alanları keşfeder, yatırım yapma riskini göğüsler, serbest piyasa içerisindeki belirsiz ve kendiliğindenci ortam

Devlete ait tanımlanan proaktif rol, kısaca “kârların özelleştirilmesi, risklerin kamulaştırılması” şeklinde ifade edilebilecek, daha fazla bütçe gerektiren görev ve yükümlülükler içerir. Dokuzuncu kalkınma planı içerisinde kamu hizmetlerinde kısıntıya gidileceği ve devletin proaktif rolü gereği yapması gereken harcamalara daha fazla bütçe ayrılacağı vurgulamaktadır. Plan içerisinde devletin ticari mal ve hizmet üretiminden tamamen çekileceği yönündeki ibareden de anlaşılacağı gibi, refah devleti döneminin kalıntıları olan bazı ürün ve hizmetlerin sunumundan kamunun tamamen çekileceği anlaşılıyor. Yeni anlayışa göre kamu sözkonusu mal ve hizmetlerin doğrudan halka sunumundan çekiliyor olsa da, bu mal ve hizmetleri özel sektörden satın alabilmesi için kamu bütçesinden halka ödenek sunuyor. Dolayısıyla yıllar içerisinde sosyal hizmetlere ayrılan bütçe payı artsa da, aynı anda devlet kamu hizmetlerinden tamamen çekiliyor.

Devletin sosyal yükümlülüklerini tamamen özel sektöre devredebilmesi, kadınların ev içi yeniden üretim faaliyetlerini kesintisiz bir biçimde sürdürebilmelerine bağlıdır. Farklı bir deyişle kadının ev içi ücretsiz emeği yeni proaktif devlet tanımının hayata geçirilebilmesi için bir önkoşuldur. Dolayısıyla YDSS kadınların ev içi ücretsiz emeğinin istikrarlı, kesintisiz ve sürdürülebilir kalmasını garantilemek amacıyla bir takım önlemler içerir. Bunlardan ilki yaşlı ve özürülere çok düşük de olsa bir maaş bağlanması olarak karşımıza çıkıyor. Bu ödeme doğrudan bakım işini üstlenen kadına yapılsa da, sayısı çok az olmakla birlikte düşük gelirli bazı aileler için kadının bakım emeğine karşılık ödenen bir tür ek gelir haline gelebiliyor. Tamamen özel sektöre devredilen sağlık ve bakım hizmetlerinin özellikle düşük gelir grubundaki aileler için bir kısmını kadınların omuzlarına yığmak ve bu sayede kamu tarafından verilen hizmetleri toplumsal barışı tehdit etmeyecek biçimde kâr amacı güden özel sektöre devredebilmek amaçlanıyor. Yaşlı ya da sakat insanlara yapılan aylık ödemeler çok düşükte olsa, yoksul ailelerdeki kadınlar için bağlayıcı bir nitelik taşır. Kadın dışarıda çalışsa dahi ikinci bir gelire de ihtiyaç duyacağından, ev içi bakım sorumluluğundan kurtulamayacaktır.

İkincisi, Haziran ayında ana hatlarıyla özetlenen “Yeni Teşvik ve Aktif İstihdam Paketi” etrafında dönen tartışmalardan takip edilebilir. Evde yaşlı, özürü, çocuk bakım işi yapan kadınların, sosyal sigorta primlerinin devlet tarafından

içerisinde kimsenin görmediği koşulları tespit edebilir. Ancak YDSS ile girişimciye atfedilen pek çok yeteneğin, kamu tarafından bir görev olarak üstlenildiğini görmekteyiz. Yeni dönemde sanayiciye düşen tek rol, kamu tarafından tespit edilen, verimliliği yüksek alanlara, kamunun topladığı verileri baz alarak yatırım yapmaktan ibaret. Malumatın toplanması, bu malumatın aktarılması ve sanayicinin farkındalığının yaratılmasının maliyeti tamamen kamu üzerindedir. “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” söylemine ters düşen bu nokta, serbest piyasanın işleyişinde kamuya atfedilen stratejik müdahale görevleridir.

ödenmesi ve bakım işi ile yükümlü kadınlar, formal sektörde iş bulup çalışmaya başladıkları takdirde, sözkonusu kadınlara nakit çocuk yardımı yapılması kapalı kapılar ardında halen tartışılmaya devam ediyor (Gürsel, 2009). Böylelikle devlet, kadınların ev içi yeniden üretim faaliyetlerine yönelik olarak bazı teşvik edici adımlar atmaya hazırlanıyor.

Ev işine yönelik teşviklerin cezalarla birlikte geliyor olması, ev içi yeniden üretim faaliyetlerinin karşılıksız biçimde kadınlar tarafından yapıla gelmesinin sürekliliğini sağlıyor. Geçtiğimiz yaz kanunlaşan Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SSGSS) yasası ile bekar, boşanmış, işsiz ya da enformal sektörde çalışan, 18 yaşından büyük ve üniversiteyi kazanamayan kadınlar hiçbir şekilde sağlık hizmetlerinden faydalanamıyor. Sigortalı olup sağlık hizmetlerinden faydalanmalarının tek koşulu, formal sektörde bir iş bulmak, ya da formal sektörde bir işi olan erkek ile evlenmek. Kadınları evlilik sözleşmesine ve ev içi yeniden üretim faaliyetlerine kilitleyen böylesi bir adım, aynı zamanda sermaye birikiminin kadının ücretsiz ev içi emeğinin sürekliliğini garantilemeye ne denli ihtiyaç duyduğunu da gösteriyor.

Sonuç Yerine

Gerek Türkiye’de, gerekse dünyada sermaye birikim sürecinde ortaya çıkan bir takım farklılıklar, kadınların ücretli ve ücretsiz emeği ile doğrudan ilişkilidir. Bu çalışma neticesinde son dönem kalkınma stratejisi olan YDSS’nin kadınların ücretsiz emeğini olumlu etkilemediği, kadınları formal sektörden uzaklaştırırken, eve ve enformal sektöre daha fazla hapsedtiği sonucuna ulaştım.

YDSS ile birlikte ortaya çıkan tabloya, kadının karşılıksız emeğine dayanan ev içi yeniden üretim faaliyetleri açısından bakarsak, sermaye birikim süreci ile kadının ücretsiz emeği arasındaki ilişkide de bir takım farklılıkların ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Son dönem kalkınma stratejisi için ev içi yeniden üretim faaliyetleri bir tür ön koşul niteliği taşımaktadır. Kadınların ücretsiz emeği olmaksızın YDSS gibi bir stratejinin Türkiye’de başarılı olması mümkün değildir. Bu anlamda sermaye birikiminin ev içi yeniden üretim faaliyetlerinin karşılıksız bir biçimde kadınlar tarafından yapıla gelmesinden sağladığı faydayı biraz daha açmak gerekiyor: 1) İşgücüne katılabilir nüfus oranının yüksek olması için kadının doğurganlık becerisine dayanan demografik fırsat penceresinin uzun bir dönem daha açık kalmasının garantilenmesi 2) Her zaman için işgücünün yeniden üretiminin karşılıksız bir biçimde kadınlar tarafından yapılagelmesinden fayda sağlayan sermaye, YDSS ile birlikte artık kendi kendini disipline edebilen, kolayca yeni teknolojileri öğrenebilen dolayısıyla uygun ahlak ve moral değerlerle eğitilmiş bir işçi sı-

nıfına ihtiyaç duyuyor. Okul öncesi eğitimde de kadınların kritik rolüne güveniliyor. 3) Kamu mal ve hizmetlerinin tamamen ortadan kalması gibi ciddi bir eğilim söz konusuysen, özellikle bu hizmetlere erişimde zorluk yaşayacak olan, düşük gelirli aileler için sağlık ve bakım hizmetlerinin büyük bölümünün kadınların omuzuna yüklenmesi, böylelikle kamudan özele kaynak aktarımının sorunsuz biçimde gerçekleşmesi bekleniyor.

Kapitalist üretim tarzının ilk günlerinden itibaren, emek, para ve meta pazarlarına yönelik olarak pek çok müdahale tasarlandı ve uygulandı. Söz konusu müdahaleler "kalkınma stratejileri" olarak adlandırıldı ve sınıf ve cinsiyet farkı gözetmeksizin, toplumun tamamı için "ortak bir iyiyeye" işaret ettikleri vurgulandı. Oysa ki kalkınma stratejileri, sermaye birikimi sürecini patriyarkal kapitalizmin yapısal özellikleri çerçevesinde destekledikleri için, kadının ücretli ve ücretsiz emeğinin de tamamen bu amaç doğrultusunda sömürülmesini pekiştirmektedir. Başarılı olmuş tüm kalkınma stratejilerini, feminist bir bakış açısı ile incelediğimizde gerek "gelişmiş", gerekse "gelişmekte olan" ülkelerde patriyarkal ilişkilerin çözülmediğini, zayıfladığını, farklı biçimlerde kendini yeniden ürettiğini görüyoruz.

Günümüzde kadınlar ücretli ve ücretsiz emek arasında sıkışmış durumdadır. Marksizm ile feminizmin evliliği yürümese de, patriyarkal kapitalist yapı halen varlığını korumakta ve kapitalist üretim tarzının ilk günlerinden itibaren devamlılığını sağlayabilmektedir.

Bu koşullar altında, feministler olarak bir adım geri atıp, "kalkınma" sorununa ilişkin bir takım sorular sorarak resmi daha net görmeye çalışabiliriz:

1. Toplumsal cinsiyete duyarlı kalkınma stratejisinde bizim kriterlerimiz neler olacaktır? Kadınların ev içinde daha az, ücretli bir işte daha çok zaman harcamasına mı, yoksa erkeklerin ev işine daha çok zaman harcıyıp harcamadıklarına mı bakmalıyız?
2. Kadınların ne kadar para kazandıklarına mı, yoksa kadınların kazandıkları parayı nasıl harcadıklarına mı bakmalıyız?
3. Kadın kurtuluşunun koşulları nelerdir? Ev içi emeğimizin görünür kılınması ve bunun için bir takım teşvikler alıyor olmamız mı? Yoksa ücretli/ücretsiz emek, kullanım/değişim değeri, akıl/beden, iş/bakım işi vb tüm ikiliklerin ortadan kalktığı başka bir dünyada yaşıyor olmamız mıdır?

İlk bölümde bahsedildiği gibi YDSS, gelişmekte olan ülkelere tek bir cennete giden pekçok farklı yol olmadığını, çünkü herkes için tek bir cennet olmadığını izah ederken, herkesin kendi cennetini bulması gerektiğini öğütlemektedir. Kalkınma stratejileri ile vaadedilen cennet, gerçekten kadınların da cenneti midir? Yoksa başkaları bizim sırtımızdan kendi cennetlerine daha hızlı mı kavuşuyor?

Kaynaklar

- Braverman, H., (1974), "Labor and Monopoly Capital", Monthly Review Press, New York.
- Charusheela, S., (2009), "Queering Economic Modernism, Post Colonialism and Post Structuralism in Feminist Economics", IAFFE Preconference, Boston.
- Cockburn, C., (1988), "Machinery of Dominance: Women", Men, and Technical Know-how, Northeastern University Publish, Boston.
- Cockburn, C., (1991), "Brothers Male Dominance and Technological Change", Pluto Press, London.
- Cockburn, C., (1992), "The Circuit of Technology: Gender, Identity, Power", in Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces, Roger Silverstone and Eric Hirsch, Routledge, (eds), London.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı, (2007), TMMB Kararı, Resmi Gazete, 1 Temmuz 2007
- Gürsel S., (2009), "Yeni istihdam paketi olumlu ama yetersiz", URL: http://www.referans-gazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=121859
- Gürsel, S. ve A. Dinçer, (2008), "İşsizlik Artıyor, İşgücüne Katılım Düşüyor", Bahçeşehir Üniversitesi, Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi, İstanbul.
- Gürsel, S. ve A. Dinçer ve G. Uysal-Kolaçin, (2009), "Kriz Kadınları Kendi İşimi Yaratmaya zorluyor", Bahçeşehir Üniversitesi, Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi, İstanbul.
- Kocacıbağ, E., (2004), "Teknolojik Değişimin Toplumsal Cinsiyet Üzerindeki Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Bilim Dalı, İstanbul.
- Müftüoğlu, Ö., (2009), "Paketten 'sınırsız sömürü' çıktı!..", URL: http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=24569
- Öniş, Z. ve F. Şenses, (2007), "Global Dynamics, Domestic Coalitions and a Reactive State: Major Policy Shifts in Post-War Turkish Economic Development", ODTÜ Geleşme Dergisi, 34, (2), 251-86, Ankara
- Rodrik, D., (2004), "Industrial Policy for the Twenty-First Century", Paper prepared for UNIDO.
- Sayın, A., (2008), "Avrupa Birliği'nde Çalışma Yaşamında Kadın-Erkek Eşitliği, Türkiye Açısından Karşılaştırmalı bir İnceleme", KEİG, İstanbul.
- Sürek, Ş., (2009), "Tekstilciler bir yere gitmiyorlar", Referans gazetesi, 11 Haziran 2009, İstanbul.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Özel ihtisas Komisyon Raporu, (2007), "Türkiye'nin Rekabet Gücü için Sanayi Politikası Çerçevesi", İstanbul.
- Ul Haque, I., (2007), "Rethinking Industrial Policy", Discussion Papers, United Nations Conference on Trade and Development, United Nations.
- Yeni Teşvik ve Aktif İstihdam Paketi, Haziran 2009
- Wajcman, J., (1991), "Feminism Confronts Technology", The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.